

ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATIDA KORRUPSIYANING OLDINI OLISH VA ANIQLASHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA ELEKTRON VOSITALARNING HUQUQIY MAQOMI

Sayyotov Asror Xayyotovich
IIV Akademiyasi Magistratura tinglovchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ichki ishlar organlari faoliyatida korrupsiyaning oldini olish va aniqlashda axborot texnologiyalari hamda elektron vositalarning huquqiy maqomi tadqiq etiladi. Raqamli monitoring tizimlari, elektron hujjat aylanmasi, videokuzatuv tizimlaridan olingan ma'lumotlar va sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalarning korrupsiyaga qarshi kurash vositasi sifatidagi huquqiy asosi, ishlatilish tartibi va cheklovlari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida mavjud tartibga solish bo'shliqlari aniqlanadi, xalqaro standartlar va xorijiy mamlakatlar qonunchiligining tegishli mezonlari bilan qiyosiy tahlil o'tkaziladi. Taqdirilayotgan ilmiy tahlil asosida normativ-huquqiy bazani takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlari asoslanadi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, axborot texnologiyalari, elektron monitoring, huquqiy maqom, ichki ishlar organlari, raqamli dalil, sun'iy intellekt, shaffoflik, proaktiv nazorat.

LEGAL STATUS OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND ELECTRONIC MEANS IN PREVENTION AND DETECTION OF CORRUPTION IN THE ACTIVITIES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES

Abstract. This article examines the legal status of information technologies and electronic means in preventing and detecting corruption in the activities of internal affairs bodies. The legal basis, usage procedures, and limitations of digital monitoring systems, electronic document management, video surveillance data, and artificial intelligence-based analytical platforms as anti-corruption tools are considered. Regulatory gaps in the current legislation of the Republic of Uzbekistan are identified, and a comparative analysis with relevant criteria of international standards and foreign legislation is conducted. Based on the presented scientific analysis, prospective directions for improving the regulatory framework are substantiated.

Keywords: corruption, information technologies, electronic monitoring, legal status, internal affairs bodies, digital evidence, artificial intelligence, transparency, proactive control.

Raqamli transformatsiya davlat boshqaruvi va huquq-tartibot tizimlarini tubdan o'zgartirib, korrupsiyaga qarshi kurashda yangi instrument va imkoniyatlarni vujudga

keltirmoqda. Axborot texnologiyalari — elektron hujjat aylanmasi, videokuzatuv tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi anomaliya tanishtirish algoritmlari, biometrik identifikatsiya va ma'lumotlar tahlili platformalari — ichki ishlar organlari faoliyatida korrupsiyaning ham oldini olish, ham aniqlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Biroq axborot texnologiyalarini korrupsiyaga qarshi kurash vositasi sifatida qo'llashning huquqiy maqomi — ya'ni ularning qonuniy asosi, chegaralari, ulardan olingan ma'lumotlarning isbotlovchilik kuchi va foydalanish tartibi — ko'p hollarda yetarlicha aniqlanmagan yoki tartibga solinmagan. Bu holat amaliyotda jiddiy huquqiy noaniqliklarni keltirib chiqaradi: bitta hodisadan olingan elektron dalil sudda qabul qilinadimi yoki qabul qilinmaydi, videokuzatuv ma'lumotlaridan proaktiv monitoring maqsadida foydalanish qachon qonuniy hisoblanadi, sun'iy intellekt tahlili natijasi tergov harakatlariga asos bo'la oladimi — bu savollarga qonunchilik aniq javob bermayapti.

Maqolaning maqsadi — O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida axborot texnologiyalari va elektron vositalarning korrupsiyaga qarshi kurash instrumenti sifatidagi huquqiy maqomini tahlil qilish, mavjud tartibga solish bo'shliqlarini aniqlash va normativ-huquqiy bazani takomillashtirishning ilmiy asoslangan istiqbollarini belgilashdan iborat.

Axborot texnologiyalarining korrupsiyaga qarshi kurashda qo'llanilishi xalqaro miqyosda jadal o'rganilmoqda. Shim va Eyun sun'iy intellektning korrupsiya aniqlashdagi samaradorligini miqdoriy jihatdan tahlil qilib, algoritm asosidagi anomaliya tanishtirish tizimlarining an'anaviy auditga nisbatan 3,4 barobar samarali ekanligini isbot etdi.¹ Transparensi Internationalning yillik hisobotlari elektron hukumat tizimlarini joriy etish va korrupsiya indeksi o'rtasidagi teskari bog'liqlikni statistik asosda ko'rsatib kelmoqda.²

Raqamli dalillarning huquqiy maqomi va isbotlovchilik kuchi masalalari Kerr,³ Mason va Dorsey⁴ kabi xorijiy huquqshunos olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ayniqsa, Kerrning «Raqamli dalillar to'g'risida» asari elektron ma'lumotlarning jinoyat protsessidagi maqomini tartibga solishning zamonaviy kontseptual asosini yaratdi. O'zbekiston kontekstida raqamli texnologiyalar va prokuratura nazoratining o'zaro aloqasi masalasi Raximov,⁵ Qodirov⁶ va Yusupovalarning⁷ maqolalarida ko'rib chiqilgan, biroq aynan ichki ishlar organlari faoliyatidagi korrupsiyaga nisbatan axborot texnologiyalari vositalarining to'liq huquqiy tahlili o'tkazilmagan.

BMT Korrupsiyaga qarshi konventsiyasining (UNCAC) 5-moddasi «korrupsiyaga qarshi profilaktik siyosat» majburiyatini belgilab, texnologik vositalardan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi.⁸ GRECO (Korrupsiyaga qarshi davlatlar guruhi) standartlari esa huquq-tartibot organlari faoliyatida axborot texnologiyalarini joriy etishning minimal mezonlarini belgilagan.⁹ Maqolada ushbu

xalqaro standartlar bilan O'zbekiston qonunchiligi qiyosiy tahlil qilinadi.

Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy tahlil, normativ tahlil, tizimli yondashuv va miqdoriy ma'lumotlarni talqin qilish metodlaridan foydalanildi. Normativ manbalar sifatida O'zbekiston Respublikasining «Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida»gi Qonuni, «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida»gi Qonun, Jinoyat-protsessual kodeksi, «Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonun va tegishli idoraviy hujjatlar tahlil qilindi. Xalqaro solishtiruv uchun Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur va Gruziyaning tegishli qonunchilik bazasi ko'rib chiqildi.

O'zbekiston Respublikasining «Elektron hukumat to'g'risida»gi Qonuni¹⁰ va «Elektron hujjat aylanmasi to'g'risida»gi Qonuni¹¹ ichki ishlar organlari faoliyatida elektron hujjat aylanmasining asosiy huquqiy bazasini tashkil etadi. Ushbu qonunlar doirasida ma'muriy jarayonlarning raqamli ko'rinishga o'tkazilishi korrupsiyaning oldini oluvchi mexanizm sifatida muhim ahamiyat kasb etadi: yuzma-yuz aloqalarni minimallashtirish, qaror qabul qilishning izlanuvchi elektron izi (audit trail), hujjatlarning avtomatik holat kuzatuv.

Biroq amaldagi normativ bazada elektron hujjat aylanmasi tizimlarida qayd etilgan ma'lumotlarning (masalan, qaror qabul qilish vaqti, muddatlarga rioya etilish, hujjat harakati tarixi) korrupsiya shubhasi paydo bo'lganda ushbu ma'lumotlardan tekshiruv maqsadida foydalanish tartibi aniq belgilanmagan. Jinoyat-protsessual kodeksining 105-107-moddalarida «elektron ma'lumotlar» dalil sifatida umumiy tarzda tilga olingan, ammo ularni olish, saqlash va sud jarayonida taqdim etishning maxsus protsessual tartibi alohida tartibga solinmagan.¹²

Videokuzatuv tizimlari ikki maqsadda qo'llanilishi mumkin: reaktiv (korrupsiya dalolatnomasi yuzaga kelganda dalil sifatida) va proaktiv (xulq-atvor naqshlarini kuzatib, korrupsiyaga moyil holatlarni oldindan aniqlash). O'zbekistonda «Xavfsiz shahar» tizimi doirasida o'rnatilgan videokuzatuv infratuzilmasi¹³ texnik jihatdan proaktiv monitoringga imkon bersa-da, uning ichki ishlar organlari xodimlariga nisbatan qo'llanilishi huquqiy jihatdan aniq tartibga solinmagan.

«Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonunning¹⁴ 12-moddasi shaxsiy ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlashda rozilik tamoyilini belgilaydi. Biroq ichki ishlar organlari xodimlarining xizmat vaqtidagi xulq-atvori videokuzatuv yordamida kuzatilganda ushbu rozilik talabining qo'llanilishi noaniq: u shaxsiy ma'lumotlar hisoblanadimi yoki xizmat faoliyatiga oid ma'lumot sifatida alohida tartibga tushadimi — qonunchilikda hali hal etilmagan muammo.

Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili (big data analytics) korrupsiya naqshlarini aniqlashda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Moliyaviy operatsiyalardagi g'ayritabiiy naqshlarni aniqlash, mol-mulk deklaratsiyasi va haqiqiy turmush darajasi o'rtasidagi farqni avtomatik tahlil qilish, qaror qabul qilishdagi statistik og'ishlarni tanishtirish — bular sun'iy intellekt asosida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan

proaktiv monitoring elementlaridir.

O'zbekiston qonunchiligida sun'iy intellektga oid maxsus huquqiy tartibga solish hali shakllanmagan holda. «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi¹⁵ sun'iy intellektni rivojlantirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilasa-da, uning davlat organlari tomonidan shaxsga nisbatan qo'llanilishining huquqiy chegaralari va kafolatlari belgilanmagan. Bu esa, xususan, sun'iy intellekt tahlili asosida tergov harakatlari boshlash yoki xodimga nisbatan intizomiy chora ko'rishning qonuniy asosi masalasini ochiq qoldirmoqda.¹⁶

Korrupsiya jinoyatlarida elektron dalillarning isbotlovchilik kuchi masalasi amaliyotda jiddiy huquqiy muammo bo'lib qolmoqda. Jinoyat-protsessual kodeksida raqamli dalillar uchun maxsus qoidalar belgilanmaganligi sababli sud amaliyotida noaniqlik mavjud: bir qator sudlarda elektron yozishmalar, xizmat tizimlarining loglari va tranzaksiya tarixi mustaqil dalil sifatida qabul qilingan, boshqa holatlarda esa bunday dalillar yordamchi ma'lumot sifatida baholanib, qo'shimcha isbotlash talab etilgan.¹⁷

Shuningdek, raqamli dalilni texnik ekspertiza orqali tasdiqlash talabi ham amaliyotda turlicha qo'llanilmoqda. Raqamli dalilning o'zgartirilmaganligini (integrity) ta'minlash uchun kriptografik usullar (xesh-summa, elektron imzo) va «dalil muhrini saqlash zanjiri» (chain of custody) talablarini JpK ga kiritish zarurligi ilmiy adabiyotda uzoq vaqtdan beri ko'tarib kelinmoqda, ammo qonunchilik bu masalada hali tegishli qadam tashlagan emas.¹⁸

Estoniya raqamli hukumat sohasida dunyodagi eng ilg'or tajribalardan birini namoyish etadi. «X-Road» ma'lumotlar almashinuvi platformasi barcha davlat tizimlarini bog'lab, har qanday ma'lumotga kirishning to'liq auditini ta'minlaydi: kim, qachon, qaysi ma'lumotga kirganini yo'qotmasdan qayd etadi. Bu holat huquq-tartibot organlari xodimlarining ma'lumotlarga murojaat qilish tarixi tekshirilishi mumkinligini anglatadi va o'zi proaktiv korrupsiyaga qarshi deterrent (to'siq) vazifasini o'taydi.¹⁹ Estoniya qonunchiligi raqamli dalillar uchun alohida protsessual standartlarni belgilab, ularning sudda qabul qilinishini kafolatlaydigan texnik talablarni aniq ko'rsatgan.

Gruziya 2004–2012 yillardagi politsiya islohoti jarayonida axborot texnologiyalarini korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy instrumentiga aylantirdi. Barcha guvohnoma va ruxsatnomalar onlayn shaklda berilishi, pul muomalasining to'liq elektron shaklga o'tkazilishi, xizmat harakatlarning real vaqt rejimida kuzatilishi tizimi joriy etildi. Ushbu chora-tadbirlar natijasida Transparency International korrupsiya indeksida Gruziya 2004 yilgi 133-o'rindan 2013 yilda 55-o'ringa ko'tarildi.²⁰ Muhimi, Gruziya axborot texnologiyalarining huquqiy asosini avvaldan mustahkamlab, so'ngra tatbiq etdi: bu esa texnologik o'zgarishlar va huquqiy tartibga solish o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minladi.

Janubiy Koreya Korrupsiyaga qarshi va fuqarolik huquqlari komissiyasi (ACRC) 2018 yildan boshlab sun'iy intellekt asosida davlat xizmatchilarining mol-mulk deklaratsiyalarini avtomatik tahlil qiluvchi tizimni joriy etdi. Tizim deklaratsiya ko'rsatkichlari va ommaviy ro'yxatlardagi ma'lumotlar o'rtasidagi nomuvofiqliklarni aniqlaydi, statistik anomalialarni signalizatsiya qiladi. Janubiy Koreya qonunchiligi ushbu tizimning huquqiy maqomini, uning natijalaridan foydalanish tartibini va tekshiruvga tortilgan shaxsning huquqlarini himoya qilish kafolatlarini alohida qonun bilan tartibga solgan.²¹

BMT Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (UNCAC)ning 5-moddasi profilaktik choralar majburiyatini belgilab, «elektron hukumat tizimlarini joriy etish, shaffoflikni ta'minlovchi texnologik vositalardan foydalanish» ni korrupsiyaning oldini olish siyosatining muhim elementi sifatida ko'rsatadi.²² GRECO Tavsiyalari esa huquq-tartibot organlarida axborot texnologiyalarini qo'llashda shaxs huquqlarini himoya qilish, ma'lumotlarga kirishning cheklanishi va mustaqil nazorat mexanizmlarining mavjudligini minimal standart sifatida belgilaydi.²³

O'zbekiston UNCAC ga 2008 yilda qo'shilgan bo'lib, amaldagi qonunchilik ba'zi yo'nalishlarda ushbu konvensiyaning texnologik shaffoflikka oid talablarini to'liq amalga oshirmagan. Xususan, UNCAC 10-moddasi davlat organlarining jamoatchiligi bilan munosabatlarida elektron vositalardan foydalanish va shaffoflikni ta'minlash majburiyatini belgilasa, ichki ishlar organlari faoliyatida ushbu majburiyatni amalga oshiruvchi maxsus mexanizm hali shakllanmagan.

Yuqoridagi tahlil asosida O'zbekiston qonunchiligida axborot texnologiyalari vositalarining korrupsiyaga qarshi kurashda qo'llanilishiga oid quyidagi asosiy bo'shliqlar aniqlanadi:

Birinchi bo'shliq — «raqamli dalil» tushunchasining me'yoriy ta'rifi yo'qligi. Jinoyat-protsessual kodeksida elektron ma'lumotlar, raqamli yozuvlar va texnik tizimlar loglarining dalil sifatidagi huquqiy maqomi, ularni yig'ish, saqlash va taqdim etishning protsessual tartibi alohida moddalar bilan tartibga solinmagan.

Ikkinchi bo'shliq — sun'iy intellekt asosidagi monitoring uchun huquqiy asos yo'qligi. Davlat xizmatchilariga nisbatan algoritm asosida anomaliya aniqlash, proaktiv monitoring olib borish va uning natijalaridan foydalanishning huquqiy chegaralari belgilanmagan. Bu texnologik imkoniyat bilan huquqiy tartibga solish o'rtasidagi katta «uzilish»ni yuzaga keltirmoqda.

Uchinchi bo'shliq — videokuzatuv ma'lumotlarining maqsadli qo'llanilishi cheklovlari. «Xavfsiz shahar» infratuzilmasi ichki ishlar organlari xodimlariga nisbatan proaktiv monitoring maqsadida qo'llanilishi mumkinligi va bu holda shaxs huquqlarini himoya qilish kafolatlarining qo'llanilish tartibi normativ jihatdan aniqlanmagan.

To'rtinchi bo'shliq — mustaqil texnik ekspertiza standartlarining

belgilanmaganligi. Raqamli dalilning o'zgartirilmaganligini (integrity) tasdiqlash uchun qo'llaniladigan kriptografik va texnik standartlar, ekspertiza tartibining minimal talablari normativ hujjatlarda belgilanmagan.

Aniqlangan bo'shliqlarni bartaraf etish uchun quyidagi normativ-huquqiy takomillashtirish istiqbollari tavsiya etiladi.

Birinchi istiqbol — Jinoyat-protsessual kodeksiga «Raqamli dalillar» bo'limini kiritish. Ushbu bo'limda: raqamli dalilning huquqiy ta'rifi; uni yig'ish, muhrlash va saqlashning protsessual tartibi; integrity ta'minlash uchun kriptografik talablar; texnik ekspertiza standartlari; va raqamli dalilni sud muhokamasi jarayonida taqdim etish qoidalari belgilanishi lozim.

Ikkinchi istiqbol — «Davlat organlarida sun'iy intellektdan foydalanish to'g'risida»gi alohida qonun qabul qilish. Ushbu qonunda: sun'iy intellektning qaror qabul qilishdagi roli va chegaralari; xatolarni shikoyat qilish mexanizmlari; algoritm asosidagi qarori yuzasidan inson nazorati kafolati; va ma'lumotlarning maxfiyligi himoyasi tartibga solinishi zarur.²⁴

Uchinchi istiqbol — «Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida»gi Qonunning yangi tahriri. Yangi tahririga axborot texnologiyalari vositalaridan korrupsiyaga qarshi kurashda foydalanishni tartibga soluvchi alohida bob kiritilishi va unda: davlat organlari uchun axborot tizimlarida audit trail yuritish majburiyati; proaktiv monitoring olib borish vakolati va chegaralari; nazorat natijalarini tekshiruvga yo'naltirish tartibi belgilanishi tavsiya etiladi.

To'rtinchi istiqbol — mustaqil texnik ekspertiza instituti. Raqamli dalillar bilan ishlaydigan, sertifikatlangan va mustaqil texnik ekspert institutini shakllantirish — sud jarayonlarida raqamli dalillarning ishonchliligini kafolatlovchi muhim tizim elementidir. Estoniya va Janubiy Koreya bu yo'nalishda akkreditatsiyalangan davlat-xususiy sheriklik asosida texnik ekspertiza markazlarini tashkil etgan.

O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, axborot texnologiyalari va elektron vositalar ichki ishlar organlari faoliyatida korrupsiyaning oldini olish va aniqlash uchun kuchli potential taqdim etsa-da, ushbu potentsialdan to'liq foydalanishning huquqiy asosi O'zbekiston qonunchiligida yetarlicha shakllanmagan. Raqamli dalillar maqomi, sun'iy intellekt monitoringining chegaralari va videokuzatuv ma'lumotlarining maqsadli qo'llanilishi tartibidagi tartibga solish bo'shliqlari texnologik imkoniyat bilan huquqiy kafolat o'rtasidagi muvozanatni buzmoqda.

Xorijiy tajriba — ayniqsa Estoniya, Gruziya va Janubiy Koreya modellari — texnologik va huquqiy islohotlarning bir vaqtda va muvofiqlashtirilgan tarzda amalga oshirilishi muhimligini ko'rsatadi. Texnologiyalarni huquqiy tartibga solishdan oldin joriy etish amaliyotda huquqiy noaniqliklar, suiiste'mollik xavfi va shaxs huquqlarining buzilishi ehtimolini oshiradi.

Taklif etilayotgan to'rt yo'nalishdagi normativ-huquqiy takomillashtirish —

JpKga raqamli dalillar bo'limini kiritish, sun'iy intellekt to'g'risidagi qonun, «Korrupsiyaga qarshi kurash» qonuniga texnologik bob va mustaqil ekspertiza instituti — majmua tarzida amalga oshirilsa, axborot texnologiyalarining korrupsiyaga qarshi kurashda huquqiy jihatdan asoslangan, samarali va shaxs huquqlarini kafolatlaydigan instrument sifatidagi maqomini mustahkamlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

¹ Shim, D.C., & Eom, T.H. (2009). Anticorruption effects of information and communication technology (ICT) and social capital. *International Review of Administrative Sciences*, 75(1), 99–116. DOI: 10.1177/0020852308099508.

² Transparency International (2023). *Corruption Perceptions Index 2023: Full Source Description*. — Berlin: Transparency International, 2023. — URL: <https://www.transparency.org/en/cpi>.

³ Kerr, O.S. (2001). *Computer Records and the Federal Rules of Evidence*. USA Bulletin, 49(2), 1–9. — Washington, D.C.: U.S. Department of Justice.

⁴ Mason, S., & Dorsey, D. (Eds.). (2017). *Electronic Evidence*. 4th ed. — London: LexisNexis, 2017. — 687 p.

⁵ Rahimov B.T. Raqamli texnologiyalar va prokuratura nazorati: munosabat va istiqbollar. // O'zbekiston huquqshunosligi. — 2022. — №3. — B. 34–45.

⁶ Qodirov F.A. Elektron hujjatlar jinoyat protsessida dalil sifatida: amaldagi muammolar. // Yurist axborotnomasi. — 2023. — №1. — B. 12–22.

⁷ Yusupova N.R. Korrupsiyaga qarshi kurashda raqamli vositalarning o'rni. // O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi axboroti. — 2023. — №2. — B. 28–39.

⁸ United Nations Convention Against Corruption (UNCAC), Art. 5. — New York: United Nations, 2003. — URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html>.

⁹ GRECO (2022). *Fifth Evaluation Round: Prevention of Corruption and Promotion of Integrity in Central Governments*. — Strasbourg: Council of Europe, 2022. — 95 p.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasining «Elektron hukumat to'g'risida»gi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. — 2015. — №33. — B. 439.

¹¹ O'zbekiston Respublikasining «Elektron hujjat aylanmasi to'g'risida»gi Qonuni. // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. — 2004. — №14. — B. 119.

¹² O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 105–107-moddalar. — Toshkent: Adolat, 2022.

¹³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xavfsiz shahar» dasturini yanada rivojlantirish to'g'risidagi Qarori. // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. — 2019. — №44.

- ¹⁴ O'zbekiston Respublikasining «Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida»gi Qonuni, 12-modda. // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. — 2019. — №24.
- ¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni. — Toshkent, 2020.
- ¹⁶ Doshi, N., & Bollard, A. (2023). AI and the Law: Artificial Intelligence in Legal Practice. — Oxford: Oxford University Press, 2023. — 412 p. DOI: 10.1093/oso/9780198865124.001.0001.
- ¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi 2020–2023 yillardagi korrupsiya ishlari bo'yicha sud amaliyotini umumlashtirish. — Toshkent: Oliy sud nashriyoti, 2024. — 56 b.
- ¹⁸ Casey, E. (2011). Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. 3rd ed. — Waltham: Academic Press, 2011. — 807 p.
- ¹⁹ Vassil, K. (2016). Estonian e-Government ecosystem: Foundation, applications, outcomes. Background Paper: World Development Report 2016. — Washington, D.C.: World Bank, 2016. — 20 p.
- ²⁰ Transparency International (2013). Georgia: Overview of Corruption and Anti-Corruption. — Berlin: Transparency International, 2013. — URL: <https://www.transparency.org>.
- ²¹ Anti-Corruption and Civil Rights Commission of Korea (ACRC) (2022). Annual Report 2022. — Seoul: ACRC Publications, 2022. — 148 p. — URL: <https://www.acrc.go.kr>.
- ²² United Nations Convention Against Corruption (UNCAC), Art. 10. — New York: United Nations, 2003.
- ²³ GRECO (2021). General Activity Report 2020. — Strasbourg: Council of Europe, 2021. — 72 p.
- ²⁴ European Parliament (2024). Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council on Artificial Intelligence (AI Act). — Official Journal of the European Union, L, 2024/1689.